

П. В. Талпа, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ФІНАНСИ ЯК ПРЕДМЕТ ШАХРАЙСТВА

Докладно проаналізовано причини, умови та різновиди шахрайства з фінансовими ресурсами.

Ключові слова: фінанси, шахрайство з фінансовими ресурсами, предмет злочину.

Дослідження проблем кримінальної відповідальності за злочини, скоєні з фінансовими ресурсами, слід почати із з'ясування змісту, поняття *фінанси* як предмета правового регулювання, а також вивчення функцій, які вони виконують.

Термін *фінанси* досить часто ототожнюється із грошовими коштами або з фондами коштів. Однак поняття *фінанси* має зовсім інший зміст. Перш за все це певний різновид економічних відносин. Термін *фінанси* (від латинського *finantia* — платіж) спочатку означав завершення розрахунку (платежу) в грошових відносинах між населенням і державою, а потім поширився на всі платежі на користь держави й різних державних інститутів і на грошові операції з відкупу, чеканки монет. Пізніше в Німеччині в XVI–XVII ст. цей термін використовували для позначення хитрощів, лукавства, обману, оскільки стягнення платежів супроводжувалося вимаганнями, шантажем чи утисками. З часом негативне значення терміна зникло, і спочатку у Франції, а з кінця XVII ст. і в інших країнах під *фінансами* стали розуміти сукупність матеріальних засобів (коштів), які знаходяться в розпорядженні держави. У подальшому, коли фінансові відносини все більше стають об'єктом контролю і регламентації з боку держави, категорію *фінанси* починають визначати як сукупність грошових відносин, пов'язаних із системою державних доходів і видатків.

У сучасній економічній науці поняття *фінанси* не можна визнати остаточно визначеним. Так, під фінансами у науці зараз розуміють:

– економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання функцій і завдань держави та забезпечення умов розширеного відтворення [3, 158];

– особливу специфічну форму виробничих відносин, пов'язану з процесом розподілу (перерозподілу) частини вартості сукупного суспільного продукту, створенням і використанням на цій підставі цільових централізованих і децентралізованих грошових фондів суспільного призначення [3, 158];

– особливу специфічну форму виробничих відносин, зумовлену процесом розподілу (перерозподілу) валового внутрішнього продукту, утвореного на засадах централізованих і децентралізованих грошових фондів суспільного призначення [3, 158];

– систему відокремлених економічних відносин (напр., бюджетних, податкових, кредитних і т. ін.), за допомогою яких провадиться планомірний розподіл суспільного продукту й національного доходу шляхом утворення й використання фондів грошових коштів для потреб розширеного відтворення і задоволення інших суспільних потреб [3, 159];

— частину вартості валового внутрішнього продукту, відокремлену в процесі його руху у формі грошових фондів і доходів для задоволення потреб процесу відтворення [3, 159].

Отже, можна вважати, що у фінансовій науці останнім часом категорія *фінанси* визначається як у вузькому, так і в широкому смислі. Так, прихильники широкого трактування цього поняття розглядають *фінанси* як категорію відтворення в цілому, а тому вважають, що фінансові відносини виникають як на стадії розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту, так і на стадії обміну. Згідно з цією точкою зору *фінанси* являють собою сукупність відносин, пов'язаних із формуванням і використанням фінансових ресурсів. Відповідно, під *фінансами* розуміються й відносини з бюджетом, позабюджетними фондами грошових коштів, стосунки між підприємствами й банками при оплаті відсотків за кредити тощо, а також відносини, які виникають при купівлі-продажу товарів та оплаті праці працівників підприємства.

У вузькому розумінні категорію *фінанси*, визначають як суспільні відносини, що існують лише щодо розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту. Основною ознакою *фінансів* тоді вважають їх розподільчий, тобто безеквівалентний характер. Як зазначає В. К. Павлюк [3, 168], за допомогою фінансів, по суті, завершується розподільчий процес, умови для якого створені як фінансами, так й іншими економічними категоріями. Тому грошовий і розподільчий характер фінансових відносин — це вияв не специфіки *фінансів*, а їх ролі у процесі відтворення як результату практичного використання. На підставі цього виникає можливість розглядати поняття *фінанси* як самостійну економічну категорію.

Фінанси безпосередньо пов'язані з грошовими відносинами, становлять їх невід'ємну складову частину, однак не збігаються з останніми. Вартісна форма економічних відносин не може служити основою для поширення *фінансів* на всю систему грошових відносин, які за своїм змістом і складом значно ширше фінансових. Гроші — це загальний еквівалент, за допомогою якого перш за все вимірюються витрати праці асоційованих виробників, а *фінанси* — економічний інструмент розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту й національного доходу, зняряддя контролю за створенням і використанням фондів грошових коштів.

Із викладеного можна зробити висновок, що під *фінансовими відносинами* розуміють грошові відносини, пов'язані з утворенням, розподілом і використанням цільових грошових фондів як на централізованому, так і на децентралізованому рівні.

За своєю соціально-економічною природою фінанси єдині, вони мають спільне джерело розширеного відтворення — сукупний суспільний продукт, що виступає об'єктом фінансових відносин. Суб'єктами (носіями) останніх є держава, підприємства (об'єднання), організації, установи, окремі громадяни. Права та обов'язки суб'єктів фінансових відносин встановлюються й регулюються фінансово-правовими нормами держави.

Підставами криміналізації фінансових відношень в Україні виступають негативні процеси, що відбуваються в матеріальному й духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони цієї сфери. Внаслідок соціально-економічних перетворень в Україні за останнє десятиріччя фінансові ресурси зазнали кардинальних змін. Різноманітність форм власності та знярядь і засобів виробництва, приватизація більшості державних підприємств, розвиток приватного сектора економіки викликали суттєві відмінності між основними ланками фінансової системи — державними фінансами і фінансами підприємств, установ, організацій, наповнили їх іншим змістом. *Об'єктивна необхідність* фінансових відносин обумовлюється існуванням держави, товарно-грошових відносин і дією закону вартості. Без фінансових відносин не

може існувати будь-яка держава — незалежно від її соціально-економічного устрою. Але при соціалістичній системі господарювання кримінально-правової охорони вимагали лише деякі відносини цього типу. Це пояснюється тим, що в умовах соціалістичної власності на знаряддя й засоби виробництва і фактично державної монополії на здійснення господарської діяльності заподіяння шкоди фінансовим відносинам з боку окремих громадян у більшості випадків було або неможливим (наприклад, ухилення від повернення виручки в іноземній валюті), або економічно не вигідним (зокрема, ухилення від сплати податків службовою особою державного підприємства не могло привести до поліпшення добробуту ні цієї особи, ні підприємства в цілому)[3, 236]. За таких умов кримінальне законодавство у спеціальних нормах передбачало відповідальність за посягання лише на такі види фінансових ресурсів, як відносини щодо регулювання грошового обігу (шляхом виготовлення або збуту підроблених грошей або цінних паперів — ст. 79 КК України 1960 р.) та щодо валютного контролю (шляхом порушення правил про валютні операції — ст. 80 КК України 1960 р.) Особливістю таких посягань на фінанси є те, що механізм їх здійснення характеризується протиправним впливом на ці суспільні відносини “ззовні”, тобто з боку особи, яка не є учасником фінансово-правових відносин. Поширеність же інших посягань на фінанси була вкрай незначною, а тому необхідності в їх окремій кримінально-правовій забороні не було, бо за певних умов такі посягання підпадали під дію ст. 87 КК України 1960 р. “Заподіяння майнової шкоди шляхом обману чи зловживання довірою” (зокрема, несплата громадянином податків, зборів, інших обов’язкових платежів) або норм, які передбачали відповідальність за посадові злочини.

Перехід України до втілення в життя положень ринкової економіки, розвиток приватної власності та приватного підприємництва зумовили необхідність кримінально-правової охорони значної частини фінансових ресурсів від суспільно небезпечних посягань, бо з’явилися об’єктивні причини, що сприяли розвитку криміналізації у фінансових сферах. Справді, з одного боку, існування України як суверенної і незалежної демократичної, соціальної і правової держави неможливе без функціонування фінансових відносин, за допомогою яких і здійснюється виконання державою її основних завдань. З іншого — сплата суб’єктами господарювання й окремими особами коштів до бюджетів і державних цільових фондів, вимоги щодо дотримання правил валютного регулювання й валютного контролю, використання лише за призначенням наданих державою або іншими кредиторами коштів у багатьох випадках вступає у протиріччя з особистими або корпоративними інтересами таких суб’єктів, що створює умови до посягань на фінансові ресурси.

Оскільки зміни в економічному устрої країни зумовили необхідність кримінально-правової охорони фінансових ресурсів від суспільно небезпечних посягань, кримінальне законодавство України, починаючи з 1986 р. (коли КК 1960 р. було доповнено ст. 148’ “Ухилення від подання декларації про доходи”), неодноразово доповнювалося статтями, у яких передбачалася відповідальність за злочини проти фінансів. Але такі доповнення не завжди були безперечними, у багатьох випадках створювалися колізії як з іншими кримінально-правовими нормами, так і з нормами адміністративного й фінансового права. Окремі недоліки було усунуто з прийняттям у 2001 р. нового кримінального законодавства, але й до цього часу в КК, на нашу думку, не побудовано комплексної й несуперечливої системи норм, які забезпечували б належну кримінально-правову охорону фінансових відносин в Україні.

Таким чином, *підставою криміналізації суспільно небезпечних посягань на фінансові відносини, а саме на фінансові ресурси, є об’єктивна необхідність кримінально-правової охорони цих відносин.* Така криміналізація повинна здійснюватися з дотриманням основних її принципів, опрацьованих теорією кримінального права. Тільки за умови послідовного їх застосування до конкретних діянь

Предмети злочинів у сфері фінансів, які є матеріальним виразом, субстратом матеріальних суспільних відносин, тобто збігаються, із предметами суспільних відносин. Значна частина фінансових відносин становить саме матеріальні суспільні відносини, предметом яких виступає певна частина фінансових ресурсів. За фінансовими відносинами завжди стоять реальні матеріальні цінності, оскільки рух фінансових ресурсів відбиває процес створення, розподілу й використання національного доходу й державного бюджету. Тому цілком закономірно, що в багатьох складах злочинів проти нормальних фінансових відносин предмет злочину являє собою матеріальний вираз, субстрат матеріальних суспільних відносин. Разом із тим *фінанси як родовий об'єкт розглядуваних злочинів — в цілому нематеріальні відносини, предметом яких виступає фінансова діяльність держави в цілому*. За таких обставин предмет конкретних злочинів проти фінансів ні за яких обставин не може отожднюватися з предметом фінансів як родовим об'єктом цих злочинів. Однак такий збіг має місце досить часто між предметами злочинів і предметами конкретних суспільних відносин як їх безпосереднім об'єктом. Аналіз же механізму заподіяння шкоди при вчиненні таких злочинів свідчить, що предметом злочинного впливу виступає саме предмет суспільних відносин, який, в даному випадку, як уже зазначалося, збігається з предметом злочину.

До злочинів у сфері фінансів, предмет яких збігається з предметом суспільних відносин (безпосереднім об'єктом) і предметом злочинного впливу, слід віднести:

а) склади злочинів, у яких предмет прямо передбачений у кримінальному законі: ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК); порушення законодавства про бюджетну систему України (ст. 210 КК); видання нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку (ст. 211 КК);

б) склади злочинів, у яких предмет прямо непередбачений у законі, однак однозначно впливає з його змісту: фіктивне банкрутство (ст. 218 КК); незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221 КК); кваліфіковані склади фіктивного підприємництва (ст. 205 КК); шахрайства з фінансовими ресурсами (ч. 2 ст. 222 КК).

Більш докладно проаналізуємо предмети цих злочинів на прикладі Шахрайства з фінансовими ресурсами — ст. 222 КК. У науці кримінального права питання про предмет шахрайства з фінансовими ресурсами протягом багатьох років залишається спірним. Нове кримінальне законодавство у ст. 222 КК не внесло окремих уточнень до визначення предмета цього злочину порівняно зі ст. 148⁵ КК 1960 р. “Шахрайство з фінансовими ресурсами”. Так, на практиці встановлено, що предметом цього злочину можуть бути не лише ті види фінансових ресурсів, які зазначені у диспозиції ст. 222 КК України. Об'єктом цього злочину виступають відносини у кредитно-фінансовій сфері, а предметом — специфічні різновиди фінансових ресурсів у вигляді субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів або пільг по оподаткуванню. Особа, вчиняючи зазначений злочин, протиправно використовує зазначені види фінансових ресурсів, чим завдає збитків кредиторам та кредитно-фінансовим відносинам, які існують у державі. В цілому предмет злочину характеризує *соціальні, фізичні та юридичні ознаки*.

Соціальна ознака предмета злочину, передбаченого ст. 222 КК, визначає його співвідношення з об'єктом. Вона полягає в тому, що фінансові ресурси, які повинні правомірно використовуватися суб'єктами, сплачені до бюджетів або державних цільових фондів у вигляді податків, зборів, інших обов'язкових платежів, — це матеріальний вираз, субстрат матеріальних за своєю природою фінансових відносин, тобто предмет цього злочину збігається з предметом фінансових відносин. Із цього випливає, що предмет розглядуваного злочину є невід'ємною частиною фінансових відносин та існує лише в його межах. Самі ж фінансові відносини за своїм характером є виключно правовідносинами. Такий висновок принципово важливий для характеристики предмета шахрайства з фінансовими ресурсами.

